

Derleyen
A. NEVİN YILDIZ
Urfa

İletişim Yayınları 3046 • Memleket Kitapları 38

ISBN-13: 978-975-05-3152-1

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Kemal Vural Tarlan

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
A. NEVİN YILDIZ
Bir Ahir Zaman Babil'i
Urfa

İÇİNDEKİLER

<i>Bir ahir zaman Babil'i: Urfa</i> AYŞE NEVİN YILDIZ	7
<i>Urfa aşiretleri: Bir direnç ve uyarlanma tarihi</i> SUAVİ AYDIN	15
<i>Urfa'da kalkınma: 30 yılın hikâyesi</i> OYA AÇIKALIN	71
<i>Kırılmalar, dönüşümler, güncel durum: Urfa'da siyaset</i> A. CELİL KAYA	147
<i>Urfa'da dindarlık</i> ALİ FUAT BİLKAN	169
<i>Bir varlık mücadelesi olarak Urfa'da kadın hareketi</i> AYŞE NEVİN YILDIZ	189
<i>"Urfa erkekliği"ne genel bir giriş</i> ERDİNÇ KİNEŞÇİ	211
<i>Urfa'nın mutfağı ve yemekle yolculuğu</i> FUAT ŞEN	255

<i>Sesin taşıdığı tarih: Müzik kenti Urfa</i> ÖZGE ÖZDEMİR - FURKAN DİLBEN	273
<i>Halfeti yerel müziği, Halfetili müzisyenler ve sözlü kültür</i> SEDAT ANAR	287
<i>Çirkin Kral'dan İmparator'a... Urfa'nın kültür ikonları</i> EREN YÜKSEL	315
YAZARLAR.....	333

Bir ahir zaman Babil'i: Urfa

AYŞE NEVIN YILDIZ

Kendi doktora tezime de dahil, Urfa ile ilgili yazılanlara şöyle bir baktığımda iki uçta savrulduklarına şahit oldum: Ya Urfa'nın aşiretçi, dinî cemaatlerce örgütlenen gerici, feodal ve muhafazakâr bir kent olduğundan söz ediliyordu ya da kadim tarihinden, peygamberlerinden, dinî ve tarihî mekânlarından, zengin yemek kültüründen ve müziğinden dem vuruluyordu.

Birinci hattan giden akademik ve popüler yazın Urfa'nın namus cinayetlerindeki, çocuk evliliklerindeki, kumalıktaki, doğum oranlarındaki yüksekliğine mukabil, eğitim ve öğretim seviyesindeki düşüklüğüne vurgu yapıyordu. İkinci yazında ise kentten ve soylu sakinlerinin kendinden memnun ve razı halleri vücut buluyordu. Birincisinde modern zamanların bütün nimetlerine kapısını sıkı sıkıya kapatmış bir Urfa, ikincisinde ise olmazsa sanki medeniyet olmayacakmış gibi resmedilen bir Urfa vardı.

Oysa Urfa bu ikisi de değildi, Urfa daha çok ikisi arasında bir yerdedi. Bu yüzden Tanıl Bora elinizdeki bu kitabı derlememi önerdiğinde aklıma gelen ilk soru Urfa'ya nasıl bakacağım sorusu oldu. İkincisi ise, bu kitabı Ali Cingöz Çarşısı'na¹ çevirmeden nasıl toparlayabilirim sualiydi.

1 Ali Cingöz Çarşısı Urfalıların, Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı romanındaki bakkal dükkânı gibi mekânları anlatmak için kullandıkları bir deyim: Her şey var ve fakat aradığın hiçbir şey yok!

Bu sorular önemliydi, çünkü benim için Urfa bir nevi ahir zaman Babil'iydi. Niyetim, bu kadim kentin kaotik, karmaşık ve renkli kimliğini yermek değildi, ve fakat yüceltmek de istemiyordum. Böyle bir dengenin ancak kentin ritmine kulak kabartılarak kurulabileceğine kanaat getirdim.

Bu kentin ritmi, yaygaracı bir çocuğu andırır. Sokaklarına, meydanlarına, parklarına, okullarına, hastanelerine, devlet dairelerine, kebabçılara, pastanelerine, kahvehanelerine, koca koca şirketlerine hâkim olan bu ritmiyle Urfa'da kamusal alan, bir evin salonu gibidir. Salonunda yayılmış, akraba ve ahablarıyla yüksek sesle konuşan bir adamdır en çok Urfa. Ya da eteğine yapışmış en az dört çocukla başa çıkmaya çalışan bir kadındır, kardeşlerinden artakalanları yemek için kavga veren bir çocuk, sevdiğini göz ucuyla da olsa görebilmek için sokak aralarında volta atan bir âşık...

Urfa, her biri diğerinden kadim ve soylu aşiretlerin sokaklarında ve caddelerinde, evlerinde olmanın rahatlığı ve evden getirdikleri payelerinin gururu ile arzı endam ettikleri Babil'dir. Onları ortaklaştıran kadim bir kentin bağrında kök salmış olmak, aynı yemeklerle sofraya oturmak, aynı kurullarla ve bağlarla evlilik ve iş hayatı da dahil yaşamı düzenlemektir. Onları ayıran ise her birinin dili, giyim kuşamı dahası kendi içine, akraba ve aşiret yapısına kapanmış gettolar hâlinde varlık gösteren hayatlarıdır.

Ve fakat bu tablo sizi yanıltmasın, Urfa modernleşmenin, kentleşmenin ve tabii ki kapitalistleşmenin nimetlerinden olağanca gücü ve hevesiyle payına düşeni alan da bir kenttir. Bu yüzdendir ki post-modern bir filmi izler gibi gezersiniz içinde.

Son model ve hayli lüks arabaların yanından ağır ritmi ile geçen at arabaları, zamanın en gözde markalarının satıldığı mağazaların yanında biten rengârenk kumaşçıları, üzerinde geleneksel kıyafetleri ve burunlarında hızmalarıyla gezinen kadınların yanında beliren kentli hemcinsleri, cübbeli ve sarıklı adamlarla laflayan blucinli, saçları o biçim tıraşlı gençleri, sokaklarda kurulmuş halaylarına inat az ötedeki beş yıldızlı otelde yapılan

düğünleri, bahçeleri kocaman villalarının berisinde yer tutmuş kırık dökük avlulu evleri...

Bunca çokluğu sadece fragmanlarla anlayabilirsiniz, bir öykü gibidir romandan ziyade Urfa. Bütünlüklü bir yapı sunmaz si-ze, her semtin, mahallenin, sokağın kendi ritmi vardır, gündelik hayatta tutturduğu düzeni, konuşulan dilden ait olunan kö-ke kadar her birinin ayrı bir hikâyesi.

Mesela Bahçelievler'de gezerken eski Urfa'nın kentli-egitim-
li kesiminin az katlı, bahçesi geniş apartmanlarını görürsünüz. Bunlar artık ekseriyetle avukatların ofis olarak kullandıkları yerlerdir, kentin içinde bakımsız ve sıkışmış bir halde bir iş makinesinin üzerlerinden geçeceği günü beklerler. Çünkü şehrin bu kısmında yaşayanlar GAP sonrası kurulan ve hızla değişen Karaköprü sırtlarına, Çankaya ve Esentepe gibi mahallere taşınmışlardır.

Damda yatmak, avluda halı kilim yıkamak gibi âdetlerini terk etmek istemediklerinden olsa gerek, dönemin ruhuna uygun lüks apartmanlardaki ve sitelerdeki evlerin tümünün balkonları bir bahçe büyüklüğündedir. Ama neylersiniz ki Balıklıgöl'den, Yahudi Mahallesi'nden, tarihî Kapalı Çarşı'dan, Güm-rük Han'dan, Sipahi Pazarı'ndan, Karakoyun Deresi üzerindeki Hızmalı Köprü'den fersah fersah uzaktadır bu semtler.

Oysa az ötesinde Valiliğin, Belediyenin ya da Nadire teyzemin bir zamanlar müdürlüğünü yaptığı tarihî Urfa Kız Lise-si'nin olduğu Bahçelievler'den aşağı doğru yürüdüğünüzde, eski Urfa düşer önünüze. Sonu Balıklıgöl'e varan bu yolda size tarih ve ona eklenmeye çalışan eski mimarının örnek alındığı pasajlar ile beş yıldızlı oteller eşlik ederler.

Buralarda köylerden, kasabalardan veya Eyyübiye, Sırrın gibi kentin periferisindeki mahallelerden çarşıya inmiş olan Urfalıları görürsünüz. Bunlar kendilerine aşir² derler, yani kentli de-gillerdir, soylu kökleri bir köyde veya kasabadadır, Urfa onla-rın kıyısına tutunduğu bir mekândır.

2 Aşir, Urfalıların bir aşirete üye olanları tanımlamak için kullandıkları kelime-dir. Aşirler dışında kalanların, mesela kentlilerin soylu bir geçmişleri olmadığı varsayılır.

Balıkliğöl ve çevresinin esas sahipleri ise ne Güneydođu Anadolu Projesi (GAP) sonrası oluşan nizamı tam, alışveriş merkezleri ve parkları bol mahallelerden gelen kentli sakinler ne de kentin periferisinden ve köylerinden alışverişe ya da Balıklıgöl'ü ziyarete gelen aşirlerdir. Buraların gerçek sahipleri babadan dededen, esnaf ve zanaatkâr olup köklerini bu kadim kentin surlarına salan İsoçular yani gerçek Urfalılardır.

Bu Urfalılık hallerinden sadece birini seçtiğinizde ve ona derinleştiğinizde fragmanların size sunduğundan azına kanaat getirmiş olacaksınız. Oysa biz bu derlemede tıpkı Walter Benjamin'in *Flanör*'ü³ gibi kenti arşınlamaya, aurasını yakalamaya, aurası kaybolanın geçmişini okumaya çalıştık.

Kitaptaki temel dert Urfa'dan her yönüyle derinlikli biçimde bahsetmekten ziyade Urfalılık denen mefhumun muhtevasını kavramaya çalışmak oldu. Bunu yaparken de ölçülü bir eleştirelilik ve mesafeli bir Urfalılık çizgisinde durmaya gayret ettim. Bu sebeptendir ki bu derleme, ahir zaman Babil'i Urfa'yı çocukluğuma da dönerek anlamaya çalıştığım bir öğrenme süreci oldu.

* * *

Urfa'yı ahir zamanların Babil'i yapan sadece Kürt, Arap ve Türklerden oluşması ve her birinin kendi rengini, desenini, dilini üstünde taşıması değil, daha ziyade aşiretleridir. Urfalılar kendilerini ne yurttaşı oldukları devletle ne de üyesi oldukları etnisiteyle tanımlar, onlar için en mühimi "kimlerdensin" sorusuna verdikleri yanittir. Zira Urfalı olmak her şeyden önce kimlerdensin sorusunda yanıt bulan bir aşirete ait olmayı gerektirir. Ve fakat Urfa için hâlâ oyun kurucu mahiyette olan bu aşiretleri anlamak hiç kolay değildir.

Suavi Aydın'ın bu kitapta yer alan çalışmasını okurken kendi aile hikâyesinde dahil bildiğim onca şeyin yerinden olması da bu yüzdendir. Bunca karmaşanın içinden bir düzen çıkartan bu bölüm sayesinde baba tarafımın esasında Türkmen olduğunu öğrendim, oysa bibim Zine tek kelime Türkçe bilmezdi...

3 Walter Benjamin (2017), *Flanör Yükselen Kapitalist Çađda Bir Lirik Şair Charles Baudelaire*, çev. Deniz Kurt, Sub Yayınları.

Her birinin kendini diğferinden soylu saydığı bu aşiretleri birleştiren Urfaı olmkatn memnunkluk halleridir: Kendi gelenek ve göreneklerinden memnun, kendilerinden razı bir toplamdır Urfaılar. Bu toplam devletin modernleştirici hamlelerine kendi veçhesinde uyum sağlamış olsa da asla aslını unutmamıştır! GAP bu hamlelerden en önemlisidir, çocukluğumun Urfa'sını Turgut Özal ve GAP TV'yle hatırlamam bundandır belki de.

Kentin Türkleşmiş ve modernleşmeci seçkinlerinin GAP'ın ve GAP TV'nin Urfa için ne kadar büyük bir şans olduğuna ilişkin konuşmalarını dinleyerek geçti çocukluğum. Bu insanlar, kanalların sulayacağı uçsuz bucaksız kıvıl topraklardan elde edilecek verimli hasatlara olduğu gibi aynı topraklar üzerinde ayakkabısız gezen kırık dökük Türkçeli çocukların evrileceğı ideal yurttaşlık formuna da çokça bel bağlamışlardı.

Oya Açıklım'ın GAP'ı dünü ve bugünü ile değerlendirdiğı yazısını okurken, yitik bir tarihin, bir türlü tamamlanmamış, hatta yanlış hamlelerle Urfa'da yaralar açmış bir projenin ve onun yarattığı hayal kırıklıklarının izini sürdüm. Oysa Hikmet Kıvılcımlı'nın dizelerinde dediğı gibi "Mevsim değışir Akdeniz olur" diye gülümseyerek beklemiştik.

Mevsim hiçbir zaman Akdeniz olmadı, üstelik kentin Kürt hareketine yakın duran ilçelerine kanalların gitmesi hep geciktirildi. Devletle barışık olan aşiretleri hızla zenginleşti, ama yanlış anlaşılmasın, bu aşiretlerin sadece ileri gelenleriydi zenginleşen. Celil Kaya'nın siyaset ve Kürt hareketi konulu yazısını okurken, Urfa merkez ve bazı ilçeler arasındaki farkın nedenleri hakkında düşündüm tekrar. Siyaset Urfa'da hep aşiretler-devlet işbirliğı ile dizayn edilmiştir. Suavi Aydın'ın metninin de ortaya koyduğu gibi Osmanlı döneminde Milliler ile dizayn edilen Urfa, Cumhuriyet döneminde de kendi seçkin aşiretlerini yaratmıştı. Celil Kaya yazısında, sol partilerin olduğu gibi Kürt Hareketi'nin de aşiretlerden ve dinî cemaatlerden oluşan bir duvara çarptığını gösteriyor. Hal böyle olunca da bir sivil alandan ya da kamusal alandan söz etmek zorlaşıyor: Kamusal alandaki varlığınızın dinamikleri kan bağınız ve dinî aidiyetleriniz olup çıkıyor.

Bilindiği üzere Urfa bir peygamberler şehridir. Hz. İbrahim'in zalim Nemrut'a karşı verdiği o eşsiz mücadelenin kenti. Bu, Urfa'nın sadece Müslümanların kenti olmadığı anlamına da gelir. Oysa Urfalı kendini İbrahim'in soyundan sayar, İsoçtu diye adlandırdıklarını da Nemrut'un. Mesela Germuş'un bir Ermeni köyü olduğu herkesçe bilinir, zaten köyün merkezindeki Germuş Kilisesi de söyler size buraların gerçek sahiplerinin kimler olduğunu. Yıllar önce konuştuğum Germuş'lu kadın: "Çok şükür," diyordu, "beş vakit namazımı kılıyorum, Müslümanım, ama kocam her sinirlendiğinde Ermeni babanın ağzına sı... diye küfür ediyor bana!" İşte onun abileri, kardeşleri, abaları kendilerine şehirli diyorlardı, geri kalan Urfalılar ise onlara İsoçtu diye sesleniyordu.

Ali Fuat Bilkan'ın Urfa'da dindarlığı anlattığı bölümü okurken aklıma bir bir bunlar düştü, bunca dinden geriye bir tek Müslümanlığın ve herkesçe kabul gören Müslüman dindarlığının kalmış olması... Kentin her zerresine sinen bu dindarlık ve onun işbirlikçisi aşiretçiliğin kadınlar açısından ne anlama geldiğini tahmin etmek hiç de güç olmasa gerek...

Dindarlıkla iç içe geçmiş ağır bir ataerkil yapının hüküm sürdüğü Urfa'da kadın hareketinin varlığı mümkün mü sorusunu yanıtlamaya çalıştığım bölümün saha araştırmasını Nagehan Tokdoğan ve Görkem Uzunali gerçekleştirdi. Görüşmecilerden birinin "Urfa'da kadınlar rahat hareket edemiyor ki kadın hareketi olsun!" cümlesi bu sorunun yanıtını tek başına veriyor gibiydi. Urfa'da kadın hareketi, tıpkı sol-Kürt hareketler gibi, iki duvara birden çarpıyordu: Dindarlık ve aşiretçilik, bu iki duvar erkeklerin de karşısında duruyordu.

Balıklığöl çevresindeki tarihî çarşılarda büyülenmiş bir halde gezinirken, bir esnafın diğerine, "Ağeee çay istisen!" diye bağırışıyla irkilirsiniz mesela. Konuşulanlara kulak misafiri oldukça anlarsınız ki çay bahanedir, dertleri yarenliktir. Akşamı sıraları vardır, sıra gecesi yapacaklardır erkek erkeğe. "Takım taklavatı" kararlaştırırlar en ince ayrıntısına kadar, derin bir muhabbetle. Her cümlelerinin içinde bir ima, bir kinaye vardır, onlar sizin içine girmeye zorlandığımız bir dilden geçerek anlaşılırlar.

Urfa'da erkekler erkeklerden öğrenir, esnaflık gibi zanaatkârlıkta da gelenek böyledir. O çarşıya küçük yaşta bir oğlan çocuğu olarak girilip işinin ehli bir esnaf ya da zanaatkâr olarak çıkarılır. Onların işi de aş da birlikte pişer, ailelerinden çok birbirlerini görürler. Mesela maaile gezmeler pek yoktur! Erkeklerin bir eğlencesi, her sınıftan ve eğitimden, sıra geceleri ise diğeri de kuşçuluktur.

İşte Erdinç Kineşçi o kuşçularla konuştu, onların mezatlarında bulundu, muhabbetlerine dahil olup erkekliklerini deneyimledi. İlginç anekdotlarla dolu yazısını okurken başka bir dünyanın kapıları aralandı önümde, bunca yıldır dışlandığım bir erkek dünyasının ve bu dünyanın içinde saklı erkeklik krizlerinin.

Sıra geceleriyle veya Urfahların tabiriyle sıralarıyla hemhâl olduğumuz bu kenti müziğini ve yemeklerini konuşmadan anlamanın bir yolu yok. Ne de olsa Halil İbrahim sofrasını bu memlekette kurmuştu. Yahudi köftesinden çiğköftesine, lahmacunundan paşa kebabına, tavasından söğürmesine Urfa sofrası et, isot, patlıcan ve domates hâkimiyeti altındadır. Urfalının Kurtuluş Savaşı'na ancak ve ancak Fransızların isot tarlalarını talan etmesiyle girdikleri rivayet olunur. Ne de olsa isot, kahvaltı da dahil her öğünün baş tacıdır. Hâliyle elinizdeki bu kitapta Urfa yemeklerinin de anlatıldığı bir bölüm var. Fuat Şen, Urfa yemeklerine duyduğu hayranlığı bu konu hakkındaki derin bilgisiyle harmanlayarak son derece leziz bir bölüm yazmış.

Dünya yıkılsa Urfalı ne sırasından, ne yemesinden içmesinden ne de müziğinden olur derler. Doğrudur, Urfalı keyfine düşkündür, veya yine Urfahların kendi tabiriyle “kefçidirler” ziyadesiyle. Artık dinî tarikatların ve cemaatlerin bolluğundan mı yoksa babamın anlatımıyla 1950'lere kadar harıl harıl çalışan şarap fabrikalarının meyinden mi bilinmez, Urfa için müzik gündelik hayatın bir parçası olagelmıştır. Nuri Sesigüzel, Kazancı Bedih, Şivan Perver veya İbrahim Tatlıses Urfa'nın yarı ve güçlü seslerinden sadece birkaçıdır.

Özge Özdemir ve Furkan Dilben'in saha notlarının da gösterdiği gibi Urfa, arabeskten ziyade halk ve kendine ait bir ma-

kamı ile sanat müziğinin icra edildiği bir kent. Bu yazı sayesinde 1980'lerin İbrahim Tatlıses filmleri ile vücut bulan Urfalılık temsillerinin ötesine geçip, Urfa ve müzik ilişkisini ayrı hat üzerinden kurabiliyoruz. Aynı hattı derinleştiren bir diğer yazı da Santuri Sedat Anar'dan geldi. Halfeti yerel müziğini ve yerel sanatçılarını olduğu gibi uluslararası ün kazanmış müzisyenlerine de değinerek, Urfa müziğinin sıra gecelerinin çok ötesinde özelliklerini ve derinliğini anlatıyor.

Yılmaz Güney, Müslüm Gürses ve İbrahim Tatlıses, üç ayrı figür üç ayrı Urfalılık hâli. Eren Yüksel'in bu üç ismi yarattıkları Urfa imgesi açısından analiz ettiği yazısını okurken çocukluğumun kasetçalarlı ve video kasetli günlerine gittim. İbo kasetlerinin şehre geldiği gün bittiği, Müslüm Baba'nın jiletler eşliğinde dinlendiği, Yılmaz Güney filmlerinin perdelerin sıkı sıkıya çekildiği evlerde toplu olarak izlendiği günlere...

Yazar bulmaktan bölümleri belirlemeye kadar zor ve karmaşık meselelerde desteğini eksik etmeyen Tanıl Bora'ya teşekkür ediyorum. Bu kitaba bölüm yazmak için olmayan literatürü oluşturan, sahaya giden, arşivlere gömülen, akıl yürütüp kalem oynatan tüm yazarların her birine teşekkürü borç bilirim. Üzerinde çokça çalışıldığını düşündüğümüz Urfa ile ilgili akademik yazının azlığı hepimizi zorladı. Bir diğer zorluk ise benimle ilgiliydi, "Güzel Urfamız" söylemi dışında durma gayretim bir süre sonra Urfa bana küser mi sorusuna dönüştü. Kitabı okuyan Urfalılar "Urfa siye küsmüş haberi olsun!" derler mi bana bilmiyorum ama umarım ölçülü bir eleştirelilik hattında kalarak keyifli bir kitap derlemişizdir...